

Nauholnyk L. B., Nauholnyk R. Z. Individual differences of law enforcement officers in response to stress

The article examines the phenomenon of stress, it finds out its essence. The individual differences of law enforcement officers of middle and junior structure are empirically shown. The relationship of individual differences in response to stress is discovered and analyzed.

Key words: *stress, uneasiness, extroversion, rigidity, anxiety, personal adaptive capacity.*

УДК 342.98

А. С. Токарська

**КОМУНІКАТИВНО-ПРАВОВІ КОМІСИВИ
ТА МОРАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ОСОБИ
НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА**

Стаття присвячена звичаєво-правовим та морально-етичним засадам оптимізації правового забезпечення комунікативних підходів до вирішення конфліктних ситуацій у юридичній практиці (на етапі проведення досудового слідства). В основному такими засадами є відповідні комісиви та «неформальні норми» моральної відповідальності.

Ключові слова: *комунікативно-правові комісиви, юридична відповідальність, правова комунікація, цінності права, досудове слідство.*

Постановка проблеми. У вітчизняній кримінально-правовій та процесуальній науках певна увага приділялась окремим аспектам нашої проблеми. Безперечно, є здобутки у вирішенні проблем кваліфікації окремих видів злочинів, стадій здійснення досудового слідства. У юридичній літературі висвітлюються лише питання кваліфікації злочинів, а інші аспекти кримінально-правової кваліфікації, типові помилки правової комунікації на стадії досудового слідства досі поза увагою вчених.

Стан дослідження. Питання слідчих помилок у свій час розглядали відомі вчені у галузі теорії кримінального процесу та криміналістики зокрема: Т. І. Марітчак, В. О. Навроцький, Р. С. Белкін, В. С. Бурданова, Н. Л. Гранат, Г. А. Зорін, С. А. Шейфер та інші. Правовій комунікації присвячені праці А. Полякова, І. Честнова, М. ван Хоека, багатьом іншим зарубіжним дослідникам. Однак тісного зв'язку їхні праці не мають із аналізом безпосередньої правоохоронної (суддівської) практики правової комунікації. А тому проблема ніколи не втрачає свою актуальність, що і визначає мету статті, яка полягає у розкритті комунікативно-правових комісивів і моральної відповідальності за емоційно-психологічний стан особи на етапі досудового слідства.

Виклад основних положень. У теорії криміналістики не сформувалися цілісна концепція поняття слідчих помилок, що підтверджує неоднозначне тлумачення цієї категорії різними авторами. Аналіз юридичної літератури переконує у певному суб'єктивізмі при визначенні поняття слідчих помилок, пошуку критеріїв співвідношення з близькими за змістом термінами, класифікація чинників, що детермінують слідчі помилки та їх засоби подолання.

Значення слова «помилка» зводиться до такого: неправильність, неточність у вчинках, діях; некоректність результату яких-небудь дій; хибне уявлення про щось. В юридичній науці переважає процесуальний підхід до розуміння слідчої помилки. Скажімо, слідчими помилками найчастіше визнають неправильні дії або бездіяльність слідчого, що виявляється в істотному порушенні вимог кримінально-процесуального закону або прийнятті слідчим неправильних процесуальних рішень.

Слідча помилка виявляється у відхиленні слідчого від криміналістичних рекомендацій на тактичному рівні (під час виконання окремих слідчих дій), або стратегічному рівні (планування розслідування), що спричиняє негативні наслідки для розслідування злочину або створює можливість їх настання. Отже, віднесемо лінгвокомунікативні психологічні недоліки на етапі досудового слідства до хиб тактичного рівня.

У криміналістичній літературі пропонується така класифікація слідчих помилок: техніко-технологічні; помилки під час побудови й перевірки версій; помилки за організації та планування розслідування; тактичні тощо. На підставі узагальнень, як бачимо, недогляди у комунікації, яка є засобом реалізації усіх без винятку етапів слідчих дій, зникає з поля зору вчених.

Під слідчою помилкою варто розуміти результат неправильних (незаконних і невідповідних обставинам розслідуваної або розглянутої кримінальної справи) комунікативних дій особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора й судді, спрямованих, на їхню думку, на якнайшвидше вирішення завдань кримінального судочинства, і таких, що об'єктивно виявилися у провадженні слідчих та судових дій і прийнятті процесуальних рішень, які не відповідають закону за формою, необґрунтованих та несправедливих за змістом. Сутнісними ознаками помилок є:

- 1) помилки можуть бути допущені лише під час правозастосовної діяльності слідчого, прокурора або судді, які провадять усну й писемну комунікацію у процесі дізнання;
- 2) неправова комунікативна невинуватена психічна дія або бездіяльність, що порушує норми права (конституційного, кримінального, кримінально-процесуального, цивільного тощо);
- 3) невідповідність комунікативних дій правозастосувача меті правового регулювання;

4) свідома ненавмисність неправомірної комунікативної дії особи, яка провадить дізнання, слідчого або судді.

Моральна відповідальність суддів ґрунтується на обов'язку юриста додержуватися норм і принципів поведінки у ставленні до громадян, суспільства, на виключенні свідомого обману, наклепу, дезінформації і тиску, що провокує неадекватну емоційну реакцію особи. Моральна відповідальність має вияв у комунікації; адже моральність мовлення і позиція слухача – це два елементи, що перебувають у тісному взаємозв'язку.

Правова та моральна відповідальність за емоційно-психологічний стан особи під час комунікативної діяльності представників органів правопорядку (під час попереднього слідства, судових засідань, адвокатського захисту та ін.) обґрунтована Конституцією України (ст. 19), Кримінальним кодексом України, Кримінально-процесуальним кодексом України, Законами України «Про службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про міліцію», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про попереднє ув'язнення», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів», «Про судову експертизу», «Про адвокатуру» та чимало інших законів, які стосуються кримінального судочинства, а також постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; нормативні документи Міністерства внутрішніх справ, які регулюють діяльність внутрішніх справ: «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ Української РСР», «Про звернення громадян», «Про внесення змін до Порядку розгляду звернень та особистого прийому громадян», «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України», «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 18.04.2008 р.

Якості права «як живого соціального регулятора» посилюються на основі постулювання цих цінностей права, які відповідають потребам і цінностям суб'єкта. Так, у розслідуванні кримінальних справ важливим є додержання закріпленого у частині 1 статті 62 Конституції України принципу презумпції невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. При цьому неприпустимо покладати на обвинуваченого доведення своєї невинуватості. Ці принципи є основними у комунікативній діяльності на всіх етапах слідства.

Недооціненим, на нашу думку, є модус правової комунікативної дії у цьому процесі. Він зневажений, як і відсутня правооцінка наслідків його порушення.

Саме правова комунікація у смисловому аспекті мовлення цінна з точки зору керування конфліктним типом комунікативної поведінки. На це зважили зарубіжні дослідники М. Бургун, Ф. Хансейкер, Е. Досон, Х. Джайлз. Однак у цьому процесі повинні бути визначені правові комісиви – зобов'язання, що покладаються на комунікатора-правника щодо його поведінки. Ці зобов'язання є формою усвідомленої відповідальності за свою професійну діяльність, основу якої становить правова комунікація.

Комунікативно-правові комісиви – це зобов'язання комунікатора щодо правил побудови правового дискурсу і відповідальність, яка передбачає усвідомлення зобов'язань та покарання за вчинення незаконних комунікативних дій проти особи, наслідки порушення обов'язку через незаконне вербальне прийняття на себе чи покладення певних обов'язків на інших осіб, пред'явлення на цій основі надмірних вимог щодо особи із незаконним подальшим застосуванням санкцій.

Вони – комунікативно-правові комісиви – спрямовані на подолання вербальної агресії, безпідставної відмови, бюрократичної комунікації, нівелювання, політики «зачинених дверей», нестатутних відносин, корпоративної безпринципності корупції тощо.

Уся психічна та інтелектуальна діяльність працівників суду становить складний конгломерат комунікативних зіткнень і конфліктів і стресових ситуацій, протидія яким на загал ніколи не відбувається за єдино встановленим (навіть і досконалим) приписом. Несподіваність екстремальних подій майже завжди призводить до негативних соціальних наслідків. Якщо рівень такого негативу обернено пропорційно залежить від спроможності їм запобігти несилловими комунікативними діями, то будь-яких силових прийомів подолання (вербальної) агресії варто уникати. У таких випадках, якою б складною не була ситуація, комунікативні способи впливу на екстремальні процеси випереджають первісно всі інші дії.

У правоохоронній практиці консенсусно-корелятивний тип комунікативної діяльності спрямовується на урахування психічних особливостей особи, що об'єднується, по-перше, потребою встановлення комунікативної психологічної рівноваги через комісиви.

У разі порушення комунікативної рівноваги виникає конфліктна ситуація, з'являються погрози, обвинувачення. У такому стані виникає небезпека образ і використання обценної (інвективної) лексики, що набуває ознак порушення правової комунікації.

Конфліктний тип комунікації може призводити до розвитку афективної комунікативної дії: психо-емоційний стан у такому випад-

ку через надмірну збудженість набуває непередбачуваного характеру і може бути цілеспрямований (з метою вийти переможцем із комунікативної ситуації, викликати співчуття чи підтримку) і психічно несвідомий (викликаний стресом, незвичною проблемною ситуацією).

Психічні травми, завдані конфліктогенною комунікацією, із допомогою словесних образ із підтекстом чи інвективами (образами) позначаються на фізичному стані особи, непоправно руйнується генетичний код людини і відповідно – робота всього людського організму.

Психологічно непередбачувані наслідки комунікативних впливів, співвідносяться за висновком вчених, із появою мовної агресії, мовного насилля, «шизосеміозису», мовного маніпулювання (В. Жельвіс, І. Бублик, Е. Булигіна, Б. Шарифулін, Е. Шейгал, Н. Булгакова, Г. Гусейнов, А. Сквородников, О. Сулова, О. Бикова, Б. Осипов, В. Свинцов та ін.).

Комунікативна безконтрольність і безвідповідальне вживання оцінної лексики найчастіше призводить до провокативних дій, грубих порушень прав людини, правової й моральної безвідповідальності за стан особи.

У взаємодії непрофесійним ініціатором комунікативних реакцій і такої поведінки постає сам суддя. Роздратування і стресові ситуації посилюють вербально-емоційні реакції у комунікативному акті і викликають гострі реакції-відповіді. Емоції становлять повну протилежність розуму, емоційна артикуляція розглядається як потенційно небезпечна. Вираження емоцій часто пов'язане з ірраціональними неконтрольованими діями, що суперечать нормам.

У зв'язку з вищевикладеним, потреба у виробленні концептуальних засад визначення комісивів та відповідальності за їх порушення, як і універсальної готовності суддів до комунікативного попередження (антиципації) екстремальних ситуацій, становить єдиний поки що вихід у вирішенні проблеми. Він як засіб психологічного впливу через мовлення виступає передумовою запобігання правовим порушенням комунікативного характеру (девіаціям).

До вироблення концептуальних засад вербальної/невербальної антиципації у правоохоронній діяльності спонукає сучасний комунікативний негативний досвід, корупційні діяння, комунікативні провокаційні небезпеки та незадовільна психоемоційна практика працівників цієї сфери.

Правова і моральна відповідальність – тісно пов'язані елементи правомірної поведінки працівників суду, а тому не вважаємо за потрібне окремо аналізувати способи їх реалізації. Оскільки вони взаємно доповнюють один одного і в ієрархії цінностей становлять єдність.

Ще у Гегеля з'явилася сентенція: мораль вимагає, щоб насамперед було дотримане право і лише тоді, коли воно вичерпане, у дію вступають

моральні чинники. Це твердження становить засадничу суть діяльності юриста, яка, безперечно, реалізується через комунікативні засоби.

Право вже самим фактом свого існування рятує суспільство від конфліктогенної ситуації свавілля та насильства. В цьому і дістав вияв функція права як системи норм, спрямованої на запобігання соціальним конфліктам.

Запобігання негативним реакціям на комунікативні акти та стимулювання правомірної поведінки працівників органів правопорядку у її діяльнісному вимірі, або у фізичних проявах цієї поведінки, з метою підвищення стимулювання гострих емоційно-експресивних реакцій суб'єкта.

Емоційна поведінка особи у вербальній/невербальній правовій комунікації підтверджується роллю комунікативного процесу: його призначення – бути не лише засобом обміну думками та констатації інформації, а насамперед – засобом регулювання дій особи.

У правовій комунікативній поведінці механізм впливу комісивів повинен бути спрямований на заплановані перетворення у «полі смислу», тобто спрямований на мету комунікативного процесу – віднайдення шляхів консенсусно-корелятивного впливу на дії особи: уведення нового значення у поле значень суб'єкта (дізнаючись про нього, комунікант змінює своє ставлення до ситуації).

З іншого боку, за твердженням психолінгвістів можна, не задіюючи нових значень, повідомляти те, що змушує суб'єкта по-новому оцінювати взаємостосунки осіб, предметів і явищ. Це дасть змогу змінити його «поле смислів». Ще один зі способів безпосереднього впливу на смислове поле, це «розставлення акцентів» (О. Леонтьєв) із зосередженням уваги на якихось напівусвідомлених емоціях суб'єкта. Повідомлення цілком протилежних (від істинних) відомостей є неприйнятним, оскільки вони можуть викликати в нього протестно-заперечувальну реакцію. І навпаки – повідомлення про всі факти, відомі слідству, наприклад, про всі деталі вчиненого вбивства, можуть викликати депресивний стан із пригніченням (залежно від типу темпераменту) та гальмування усіх реакцій організму на подальші розмови.

Будь-яка афективна емоційність є наслідком розладу психіки, невмілої та не правової комунікації, зумовленої відсутністю напрацьованих комунікативних (чітко встановлених) правових комісивів.

Висновок. Усі названі типи комунікативного впливу формуються на основі інформації, яка змінює комунікативні інтенції особи. У правовій діяльності інформація може виконувати (залежно від намірів комунікатора) неоднакову роль – пізнавальну, переконувальну, формувальну, протестно-заперечувальну, депресивно-пригнічувальну і психічно-непередбачувану. Тому під час комунікативного акту ускла-

дненого типу чинності набувають правові комісиви, що виконують переконувальну та формальну роль. Вони повинні вступати в дію за показниками ступеня вияву емоцій під час комунікації. Формування у юристів правових комісивів вписується в модель вербальної правомірної комунікативної поведінки – побудови такого нормативного комунікативного акту, в основу якого покладені рівні умови та рівна відповідальність за комунікацію, реалізація котрих відбувається через уживання нормативних лексичних засобів, свідоме диференціювання слів з інтенсивним змістом, відповідальність за відмову (пряму чи приховану) надати правову допомогу. Доповнює модель комісивів невербальна правомірна комунікативна поведінка. Ця сукупність правил і традицій, що регламентують ситуативні умови інтеракції: фізичні дії і контакти комунікантів; міміка і жести, дистанція, організація простору для взаємодії і т. д.

Однак сфера комунікативних дій у галузевій практиці не може бути спрограмована без визначення прав і обов'язків взаємодії, до яких належать правові комісиви як зобов'язання правомірної комунікативної, в основі яких лежать поняття комунікативного табу, комунікативного імперативу, комунікативної дії імплікації, комунікативний акт ефективності. Це і становить **перспективу** подальших психолінгвістичних досліджень у галузі правової комунікативної діяльності.

1. Головаха Е. И. Психология человеческого взаимопонимания / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 189 с.
2. Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини. – СПб.: ПитерКом, 1999. – 272 с.
3. Психология делового общества. Хрестоматия: учеб. пособие. – Самара: Бахрах; М., 2006. – 784 с.
4. Леонов Н. И. Конфликты и конфликтное поведение. Методы изучения: учеб. пособие / Н. И. Леонов. – СПб.: Питер, 2005. – 240 с.
5. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів; упор. М. Шафовал. – Мюнхен, 1993. – 217 с.

Токарская А. С. Коммуникативно-правовые комисивы и моральная ответственность за эмоционально-психологическое состояние лица на этапе досудебного следствия

Статья посвящена обычно-правовым и морально-этическим принципам оптимизации правового обеспечения коммуникативных подходов к решению конфликтных ситуаций в юридической практике (на этапе проведения досудебного следствия). В основном такими принципами являются соответствующие комисивы и «неформальные нормы» моральной ответственности.

Ключевые слова: коммуникативно-правовые комисивы, юридическая ответственность, правовая коммуникация, ценности права, досудебное следствие.

Tokarska A. S. Communicative and legal komisyyu and moral responsibility for the emotional and psychological condition of a person at the stage of pre-trial investigation

This article is devoted to customary-legal and moral-ethical principles of optimization of legal support of communicative approaches to conflict resolution in legal practice (at the stage of pre-trial investigation). Basically, such principles are appropriate komisyyu and «informal norms» of moral responsibility.

Key words: *communicative-legal komisyyu, legal liability, legal communication, values of law, pre-trial investigation.*

УДК 342.951:351.75:351.749.6

О. Г. Ярема

**ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ ОВС
НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ ЗА УМОВ
УПЛИВУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ
ТА ІНШИХ ФАКТОРІВ НА ВИКОНАННЯ
ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ**

Аналізуються середовище діяльності органів внутрішніх справ на залізничному транспорті та вплив соціально-психологічних у процесі економіко-географічних, демографічних чинників на їх поведінку при виконанні оперативно-службових завдань.

Ключові слова: *органі внутрішніх справ на залізничному транспорті, залізничний транспорт, середовище діяльності, поведінка, фактори впливу.*

Постановка проблеми. Ефективність правоохоронної діяльності визначається здатністю працівника міліції адекватно реагувати на непередбачувані ситуації, що виникають під час виконання оперативно-службових завдань, адже можливість виникнення непередбачуваних ситуацій постійна в діяльності органів внутрішніх справ на залізничному транспорті. Небезпечні ситуації характеризуються великою різноманітністю і кількістю стресогенних чинників, які негативно впливають на працівника органів внутрішніх справ (далі – ОВС) і детермінують його поведінку. Деполітизація органів і підрозділів внутрішніх справ, підвищення ступеня захищеності прав і свобод громадян, трансформація у життєдіяльності соціальних інститутів і суспільних структур сьогодні вимагають нових підходів до діяльності усіх структурних ланок ОВС, що ґрунтується на дослідженнях форм, методів та умов діяльності міліції, а також впливу соціально-